

Krym v dějinách, literatuře a médiích

UKRAJINA

KRYM

● Simferopol

● Sevastopol

RUSKO

Akademie věd
České republiky

SLOVANSKÝ
SÚSTAV

věda 98

kolem
nás
výzvy
a otázky

Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., se zabývá výzkumem slovanských jazyků a literatur v evropském kulturním kontextu. Vychází z tradičního komparativního slavistického přístupu, který je ovšem v závislosti na potřebě a předmětu výzkumu rozšiřován o nové interkulturní a interdisciplinární perspektivy. Překračuje tak úzké národní a geopolitické pojetí slavistiky směrem k její evropské perspektivě.

Slovanský ústav vydává tři mezinárodně uznávané časopisy: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien* a *Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines*.

Ústav je rozdělen do tří oddělení, která se věnují základním slavistickým oborům: staroslověnskému písemnictví, současným slovanským jazykům a slovanským literaturám. Vlajkovou lodí Slovanského ústavu jsou určité tematické komplexy, které jsou v České republice ve větším rozsahu zkoumány pouze zde.

Oddělení paleoslavistiky a byzantologie zpracovává jedinečný lexikografický materiál, který vzešel z dlouholeté excerpce staroslověnských textů. Konkrétně se jedná o dva dlouhodobé projekty: *Řecko-staroslověnský index* a doplněné a rozšířené vydání *Slovníku jazyka staroslověnského 1966–1997*. Díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky je digitalizován materiál, který byl dostupný pouze prezenčně v lístkové kartotéce, a je postupně zpřístupňován zájemcům z řad veřejnosti na nové digitální platformě (GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny). Byzantologie je v současnosti v České republice spíše vzácným oborem, který je na univerzitách zahrnován pod historii nebo klasickou filologii. Zásadní knižní publikace posledních let v této oblasti, například o misi slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje a o kultuře a dějinách Byzance, pocházejí od doyena české byzantologie a bývalého ředitele Slovanského ústavu, Dr. Vladimíra Vavříčka. Výzkumný zájem mladší generace se zaměřuje na životy byzantských císařoven a na dějiny města Chersonés v raném středověku.

Krym v dějinách, literatuře a médiích

Tento „krásný“ poloostrov byl a je už více než 3000 let živou křižovatkou kultur i jablkem politického sváru. Setkávala se zde křesťanská, muslimská, řecká a židovská kultura: antický svět a svět takzvaného Orientu. Od chvíle, kdy se Krym stal součástí Ruského impéria, které jej v roce 1783 definitivně získalo do sféry svého vlivu, je předmětem mnoha projektů, utopií, představ a také literárním tématem. Po tzv. tauridské cestě, této inspekční a triumfální cestě carevny Kateřiny II. do jižních ruských gubernií v roce 1787, začala systematická ruská kolonizace Krymu a zároveň jeho mytologizace. V představách mnoha Rusů se poloostrov stal zosobněním pozemského ráje (v neposlední řadě díky „orientální“ krymskotatarské kultuře), byl však i dějištěm krutého pronásledování a deportací, například krymských Tatarů a ruských Němců, které bylo ovšem v ruskojazyčném prostředí tematizováno s dosti velkým zpožděním.

S postupem času se původní podoba a charakter Krymu zásadně změnily, v neposlední řadě v důsledku zavádění ruské „civilizace“: „Celý tento Mohamedův ráj je zcela zničen. Namísto nádherných měst z tisíce a jedné noci postavili Rusové

Alegorické znázornění carevny Kateřiny II. během tauridské cesty v r. 1787

Catherine II. Voyageant dans ses États en 1787.

několik ubohých újezdnicích měst podle ruských šablon a částečně v duchu potěmkinského romantismu [...] Tohle muzeum špatného vkusu [...] tak zůstává na Krymu jediným monumentálním pomníkem „ruské epochy“, napsal ve dvacátých letech 20. století Maxmilián Vološin (Vološin 1925 [1990]). Přestože se kdysi rozmanitá kultura Krymu stávala více a více historií (a právě také mýtem), poloostrov přesto pro Rusy zůstal „exotickým místem“, díky němuž měla ruská inteligence pocit, že je spojena s antikou a tím i s evropskou kulturou. Postupem času se Krym stal součástí moderního ruského a sovětského historického vědomí. Když Nikita Chruščov v roce 1954 přičkl poloostrov Ukrajině, chápali to mnozí Rusové jako křivdu a cítili se oloupeni o svůj „jižní ráj“. Všechno ale fungovalo stejně jako předtím, socialistické „budování“, ruský mýtus Krymu i dovolené na pobřeží Černého moře. Teprve s rozpadem Sovětského svazu Rusové Krym jako součást Ukrajiny definitivně ztratili. Další události jsou dobře známy – na jaře roku 2014 prezident Putin v rozporu s mezinárodním právem provedl anexi Krymu, kterou neuznala většina nadnárodních organizací včetně OSN. Tím však začala rozhodující fáze nového národního sebeuvědomování Ukrajiny.

Obecný diskurz na téma Krym zahrnuje dějiny, různá náboženství, kultury, literatury a také mediální prostor i kyberprostor. Jedno z výzkumných oddělení **Slovanského ústavu Akademie věd České republiky** se inspirovalo četnými výzkumy v německojazyčném prostředí a rozhodlo se tímto tématem zabývat. S podporou prof. Dr. Kerstin Susanne Jobstové (kulturní historičky a specialistky na dějiny východní Evropy z Vídeňské univerzity) vznikla pracovní skupina, která stále rozšiřuje svůj výzkum o nové kulturněvědné aspekty tohoto tématu.

Tým se skládá z českých, německých, švýcarských, rakouských a ukrajinských vědců, přičemž v budoucnosti by měl být rozšířen i o další země. Projekt je zastrešován Slovanským ústavem Akademie věd České republiky. Finanční podporu tento záměr získává díky akademickému programu *Strategie AV 21 – Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací*. V této brožuře představujeme výsledky našeho workshopu „Krym – historické, kulturní a literární konotace“, který se konal v říjnu 2017 v Praze. Workshop zahrnoval různé tematické okruhy, které jsou zde představeny ve zkrácené formě.

Krym jako mytický prostor

Na Krymu (který byl dle Euripida ještě dlouho nazýván Tauridou) na sebe působí dva systémy – periférie a metropole –, jež se vzájemně přitahují i odpuzují. Totéž lze říci i o mytických příbězích spojených s Krymem, které se „týkají určité historické postavy, určité historické události, historického obsahu či historického vývoje“ a jejichž obsahy jsou pevně spjaty s pojmem centra – vše ostatní v nich jsou jen „různě reflektovaná a reprodukováná, nekomplexní vyprávění“ (Weber 1998, 71). S okrajovou polohou poloostrova – alespoň z perspektivy center – pravděpodobně souvisí skutečnost, že se poloostrov stal jedinečným mytickým a legendárním prostorem napříč různými obdobími, hranicemi epoch a rozmanitými kulturami. Vysvětlením může být skutečnost, že znalosti o vzdálených místech jsou často velmi malé, a kde chybí fakta, pomáhá mnohdy fantazie. To platí také v kontextu Krymského poloostrova, v němž jsou události tvořící základní látku mýtů sice částečně historicky

nezpochybnitelné, ovšem z části jsou velmi sporné. Právě v tzv. národních epochách působily tyto nové simulované mýty často – a to i v kontextu Krymu – „přesvědčivěji než historický výzkum“ (Germer 1998, 35).

Krym není jen předpokládaným dějištěm klasických mýtů, jako je ten o Ifigenii, jenž díky dramatickému zpracování Goethem vešel ve známost i v našem kulturním prostoru. Krym hrál často také podstatnou roli při vytváření národně-zakladatelských mýtů jiných národů. Uvedme zde následující vybrané příklady.

Mezi šlechtou v polsko-litevské unii se v průběhu 17. století rozšířila specifická kulturní transformace, která je dnes v kulturních dějinách označovaná jako *sarmatismus* a která se bezděčně stala duchovním mostem mezi východní částí střední Evropy a Krymem. Mnohonárodnostní šlechta polsko-litevského soustátí si tak vytvořila společný konstrukt identity, který se opíral o vyvolené antické předky.

Také maďarský zakladatelský mýtus má vztah ke Krymu, neboť bratři Hunor a Magor jsou považováni za praotce Hunů a Maďarů. Jejich otcem byl podle legendy Nimród, přičemž není zcela jasné, zda se shoduje s postavou Nimroda v *Biblii*. Podle jiných pramenů byli Hunor a Magor syny Magoga, tedy vnuky Noemových, což mělo původu Maďarů dodat zvláštní důstojnost. Magog je zase považován za předka Skytů, resp. za jejich krále. Znám je také mýtus o Gótech, který byl populární v německojazyčném prostoru. Už od 19. století nebyl zájem německých návštěvníků Krymu podněcován pouze krásou místní krajiny nebo příjemným klimatem, jak jednoznačně dokládá neobvykle vysoký počet cestopisů, které byly sepsány německy mluvícími autory a také několika autorkami (Jobst 2007, 435–441). Cestopisy jsou většinou silně ovlivněny tím, že autoři cestovali po poloostrově v horlivé snaze najít stopy „gótského života“, který již v novověku dávno vymizel. Představa „německého Krymu“, kterou se opájeli především němečtí nacisté, vycházela z myšlenky, že knížectví Theodoro, které v krymských horách existovalo po několik století až do vpádu Osmanů na konci 15. století, bylo krymsko-gótské a tedy „jaksi“ německé. Dalším argumentem pro tuto teorii byl stát údajných německých předků na území Krymu.

A konečně ruská mytologizace Krymu má nesčetně podob – Krym hraje v národní paměti tak velkou roli, že můžeme mluvit o velmi vlivném krymském mýtu (Jobst 2007, 131–176). K němu patří např. již zmíněná tauridská cesta Kateřiny Veliké v roce 1787, Puškinova poema o „fontáně slz“ v Bachčisaraji nebo Sevastopol – Město hrdina (Gorod-Geroj), jehož obrana dlouho vzdorovala útokům v krymské i ve druhé světové válce a jehož dobytí bylo provázeno úpornými boji. Úzký emoční vztah mezi ruskou kolektivní identitou a poloostrovem se naposledy ukázal na jaře roku 2014.

Krym v dějinách

Chersonés a Byzanc (4.–10. století)

Chersonés byl původně jednou z mnoha řeckých kolonií založených na jihozápadním pobřeží poloostrova ve druhé polovině 5. století př. n. l. Kolonie se nacházela nedaleko dnešního Sevastopolu a byla ze tří stran obklopena mořem. Právě díky přístupu k moři se toto místo stalo důležitým obchodním centrem, které si dokázalo udržet své postavení pod různými mocnostmi.

Chersonés: obranné hradby a citadela (foto Martina Čechová)

Chersonés se od doby antiky nacházel na geografické hranici, kde se setkával klasický řecký svět se světem „barbarů“. Tato konstelace se nezměnila ani později, kdy se severní části černomořského prostoru dostaly do mocenské sféry vlivu Byzance a Chersonés představoval její nejsevernější část.

Přes Krym prošlo v průběhu staletí mnoho nomádkých kmenů (např. Gótové nebo Hunové) a zajímaly se o něj různé mocnosti tehdejší doby (např. obyvatelé Rusi nebo Chazaři), což se nevyhnutelně projevilo na životě tehdejších obyvatel Krymu, resp. Chersonésu. Gótové přišli na Krym v polovině 3. století n. l., ovšem již na konci 4. století byli poraženi Huny. Část gótského obyvatelstva se stáhla do krymského pohoří a po pádu Hunské říše si znovu postupně vybudovala říši vlastní, jejíž centrum se nacházelo nedaleko Chersonésu. Byzantská říše udržovala s krymskými Góty mír a pomohla jim v 6. století vybudovat fortifikační systém, který měl zároveň chránit severní byzantskou hranici.

V 7. století ovládli Krym a černomořský prostor nomádky Chazaři, kteří už brzy poté představovali hlavní ozbrojenou moc na Krymu. V tomto období byly již zničeny všechny původní řecké kolonie kromě Chersonésu. Vděčil za to jednak přirozené ochraně moře, jednak systému ochranných hradeb, který žádný z barbarských kmenů nedokázal přemoci. Svou roli sehrála i jeho poloha stranou obvyklých loupežných nájezdů. Chazaři kromě toho viděli v Chersonésu spojence Byzance v boji proti Arabům.

Chersonés sloužil jako obchodní centrum nejen Byzanci, ale také jiným zemím. Význam tohoto města odráží i skutečnost, že podle statutu tehdejší správy (kondominia), v němž se střídali zástupci obou říší, nesměla v jeho hradbách dlít žádná armáda. Chazaři zajišťovali v druhé polovině 8. stol. – i díky příjmům z námořního obchodu – mír na poloostrově a v severním černomořském prostoru.

Mír však netrval dlouho: na počátku 9. století trpěla tato oblast pod nájezdy Maďarů a Pečeněhů, kteří prolomili chazarskou svrchovanost. Kromě toho přišel

ze severu další silný nepřítel – obyvatelé Rusi. Připluli již v roce 860 do Konstantinopole, byli však drtivě poraženi byzantskými námořními silami. Pro ochranu před kočovnými kmeny a Rusy postavili Chazaři a Byzantinci na dolním Dunaji pevnost Sarkel, která měla chránit chazarské stepi a severní hranici Byzantské říše. Přesto byli Chazaři nejprve přemoženi Pečeněhy a v polovině 10. století byli ničivě poraženi Rusy. Poté se Chersonés stal znovu součástí Byzantské říše.

Útoky nomádských kmenů měly za následek zmenšení řeckého území na Krymu. Nakonec zbyl právě jen Chersonés jako nejsevernější část Byzance. Získal strategický význam, protože sloužil ke sledování okolní oblasti a fungoval jako předsunuté strážní stanoviště Konstantinopole. V neposlední řadě je třeba zmínit i jeho společenskou funkci – Chersonés byl živým centrem setkávání různých kultur, národů a kmenů. Dějiny a mýtus Chersonésu jako jednoho z míst religiózní paměti východní Evropy přehledně prezentuje K. Jobstová (Jobst 2013, 3–12).

Krym v hledáčku mocensko-politických nároků ruského impéria – Krym jako objekt ruských anexí

Historické kořeny ruské anexe Krymu je třeba hledat nejen ve 20. století a v politice Sovětského svazu, ale sahají až do doby carské vlády. Jak ruské, tak i sovětské imperiální myšlení využívalo nástroj expanze jako součást svého sebepotvrzování a jako záruku národní bezpečnosti. Paralely s nedávnými událostmi jsou proto nepřehlédnutelné.

1. Historické kořeny ruských anexí Krymu

Již před první ruskou anexí Krymu v 18. století se stal poloostrov objektem zájmu ruských panovníků. Přitom docházelo v závislosti na situaci ke krátkodobým účelovým politickým spojenectvím. Zvláštní pozornost je přitom třeba věnovat Krymskému chanátu (1441–1783).

Krymský chanát byl jedním z nástupnických států kdysi mocné a velké tatarsko-mongolské říše, Zlaté hordy, a ovládal území poloostrova kolem Azovského moře, severního pobřeží Černého moře a v oblasti Kubáně mezi Dněprem a Dunajem. Krymský chanát byl sice daleko menší než Zlatá horda, ovšem pro upevňující se Moskevský stát představoval určité nebezpečí. Moskva zvolila taktiku útoku, často pod záminkou ochrany pravoslavného obyvatelstva, které Rusové předtím na částečně podmaněných územích usídlili. Na Krymu pomalu vznikaly nejen ruské vojenské základny, ale také celé vesnice a později města. Krymští Tataři odpovídali na tento postup útoky proti Moskvě a vojenské střety obou zemí proto byly v následujících stoletích na denním pořádku.

Od konce 15. století byli krymští Tataři spojenci Osmanské říše, která ohrožovala nejen carskou moc, ale i střední Evropu. Carské intervence na Krymu byly Evropou tolerovány, ba i podporovány, protože panoval názor, že mohou přispět k zamezení nebo alespoň k oslabení osmanské invaze do Evropy.

2. První ruská anexe Krymu (1783)

Pravděpodobně nejnámější kapitolu ruských dějin Krymu představuje první ruská anexe Krymu, v níž dosáhly vzájemné vojenské střety vrcholu. Šlo přitom o moc nad jihoruskými regiony a náboženské spory mezi islámem a ruským pravoslavným vyznáním ruských přistěhovalců.

Kateřina II. se pokusila vyřešit tuto situaci politickou a diplomatickou cestou tím, že prosadila na krymskotatarský trůn proruského chána Šagin-Gireje. Když proti němu propuklo několik povstání, vyhověla carevna jeho údajnému volání po intervenci a poslala na Krym svá vojska. Osmanská říše chtěla zabránit vojenské konfrontaci a ponechala krymské Tatary jejich osudu. Dne 8. dubna 1783 Kateřina II. Krym formálně prohlásila „od nynějška na věčné časy“ za ruský. Poté následovalo ruské „objevování“ Krymu a zároveň i jeho ruská kolonizace.

3. Anexe Krymu v roce 2014

Důvody druhé anexe Krymu objasňuje například Matthias Guttke ve své studii *Wem gehört die Krim?* (Komu patří Krym?; Guttke 2015). Komentuje v ní pseudo-historická ruská odůvodnění, mimo jiné také údajný křest sv. Vladimíra v Chersonésu. Tím argumentoval i Vladimir Putin, když označil připojení Krymu k Rusku za historickou nutnost, výraz historické pravdy a tradiční ruské spravedlnosti (projev z 18. března 2014).

Zastavme se ještě u dodnes sporného ekonomicko-politického pozadí, které vedlo v roce 1954 Chruščovova k rozhodnutí, aby „daroval“ Krym Ukrajině. Jistě to nebyl dárek z lásky. Uvádí se, že bylo praktičtější velet černomořské flotile z Kyjeva, a nikoli z Moskvy. Chruščov chtěl údajně pobídnout Ukrajince k tomu, aby se na poloostrově usídlovali a nahradili tak Stalinem vyhnané krymskotatarské obyvatelstvo (Taubman 2005, 193). Jak jsme již zmínili, většina Rusů nebyla s tímto rozhodnutím spokojena, Franziska Thun-Hohensteinová hovoří dokonce o „traumatické události“ (Thun-Hohenstein 2012, 83). Proto je také pochopitelné, že anexe v roce 2014 byla většinou ruského obyvatelstva přivítána.

Devadesátá léta 20. století nebyla pro Krym v žádném případě klidným obdobím. Postavení ruského černomořského loďstva bylo posíleno smlouvou mezi Ruskem a Ukrajinou z roku 1997. Rusko získalo 81,7 % lodí a smělo umístit na poloostrově vojenskou techniku a své vojáky. Ukrajina za to měla dostávat finanční podporu 526,5 mil. amerických dolarů ročně. Tato smlouva, platná původně pouze do roku 2017, byla v roce 2010 prodloužena prorusky smýšlejícím prezidentem Viktorem Janukovyčem o dalších 25 let, tedy do roku 2042.

Po Janukovyčově pádu v roce 2014 se situace přiostrčila. Ačkoli ruskojazyčné obyvatelstvo anexi přivítalo, nejednalo se o spontánní, nýbrž o Kremlem řízenou akci, která sledovala kromě odvety a snahy o obnovení velikosti sovětského impéria také strategickou a vojenskou pozici Sevastopolu (který byl důležitý již v řeckém a byzantském období) a poloostrova jako celku (Satter 2017, 159–179).

Krymští Tataři z ukrajinské perspektivy

Ukrajinská beletristika, publicistické a vědecké texty o krymských Tatarech
Zájem Ukrajinců o kulturu a dějiny Krymu byl paradoxně probuzen teprve po ruské anexi Krymu a vojenské intervenci v Donbasu v roce 2014. Nově zformulovaná otázka v kulturněpolitické debatě zní: Mohli jsme anexi zabránit? Nestarali jsme se příliš málo o Krym a jeho dějiny? Ukrajina sice považuje Krym za svou součást, ale co vědí Ukrajinci o kultuře, dějinách a významných osobnostech této části země? Jaká byla ukrajinská kulturní politika na Krymu, především ve vztahu

k původnímu krymskotatarskému obyvatelstvu? Tento vztah ke krymským Tatarům jako k těm „jiným“ pomáhá ukrajinské inteligenci vytvořit si také svou vlastní (novou) identitu, která by se měla prezentovat tolerantněji vůči okrajovým jevům a minoritám. Ukrajinský odborný a literární zájem o krymské Tatary můžeme přiblížit pomocí několika aspektů.

Prvním aspektem je zájem ukrajinských autorů o krymskotatarskou literaturu. Uvedme zde knížku pro děti Maja a její mámy od Larisy Denysenkové (2017), ve které jsou zobrazeny alternativní rodinné modely považované na Ukrajině donekdávna za nežádoucí. Kromě tématu homosexuality, na Ukrajině velmi diskutovaného, se zde jedná i o vztah ke krymskotatarské kultuře, resp. jejím zbytkům. Zajímavý je příběh Rajise, spolužáka malé Maji, v němž se propojuje soukromá rovina s historickou. Jeho jádro tvoří deportace krymských Tatarů po druhé světové válce a anexe Krymu v roce 2014. Jsou zde zmíněny i fyzické rozdíly mezi dětmi, např. Rajisovo srostlé obočí. Je zde sice ukazována rostoucí tolerance ukrajinské společnosti vůči „jinému“, ta ovšem zdaleka nezahrnuje všechny oblasti života: homosexualita nebo matky samoživitelky jsou Ukrajině stále vnímány spíše negativně. Krymskotatarské téma naproti tomu nebudí žádné velké emoce, navíc jsou krymští Tataři pojmáni spíše myticky nebo v historickém kontextu a téměř vždy slouží jako příklad sovětské vyhlazovací politiky. Ukrajinci se dnes cítí být s krymskými Tatary spojeni v roli obětí.

Druhý aspekt zahrnuje školní znalosti krymskotatarské literatury a vědecký zájem o ni. Už v roce 1930 vyšla publikace Studie z Krymu (red. A. Krymskij), kde byl mimo jiné otištěn článek Literatura krymských Tatarů. Dodnes je považován za jeden z nejlepších přehledů této literatury s důrazem na „osvobozování“ od tureckého a ruského vlivu ve dvacátých letech 20. století. Společně s A. Ljatiťem, který překládal z ukrajinštiny, se Krymskij snažil o interkulturní výměnu mezi oběma literaturami. Tyto aktivity však skončily deportací krymských Tatarů. Dialog mohl pokračovat teprve po roce 2000, kdy vyšlo několik antologií o krymskotatarské literatuře (M. Mirošničenko) a sbírka V. Danylenka Osamocený poutník. V roce 2016 byl rozšířen seznam povinné literatury na školách o dvě literární osobnosti – kromě

Achtem Čyjhos,
místopředseda Medžlisu
(výboru krymských
Tatarů a politický
vězeň Ruska)
(URL: apostrophe.ua)

I. Gasprinského (který se zasadil o obnovení krymskotatarského jazyka na počátku 20. století) je to Ervin Umerov se svou povídkou Osamění, líčící dny deportací. Mezi lety 1998 a 2014 bylo obhájeno 10 dizertací, v roce 2014 byl kromě toho na vysokých školách otevřen studijní obor krymskotatarský jazyk a literatura.

Třetím aspektem je od roku 2014 publicistický a populárně-vědecký zájem o krymskotatarské dějiny po roce 2014. Zaměřuje se většinou na období samostatnosti Krymského chanátu nebo opět na deportace krymských Tatarů (např. H. Bekir: Půl století vzdoru: Krymští Tataři od vyhnání po návrat, 2017). Dokumentární literatura (především reportáže a biografie) se dále specializuje na zdokumentování anexe Krymu v roce 2014 (T. Berezovec: Anexe. Ostrov Krym, 2015) nebo na biografie důležitých osobností (např. na vůdce krymskotatarského národního hnutí Mustafu Džemileva). Krymské téma si také nachází cestu do beletristiky jiných národů: literární události se staly ukrajinský a krymskotatarský překlad románů britské spisovatelky a novinářky Lily Hydeové Vysněná země (*Dream Land*) v letech 2013 a 2014, který pojednává o těžkostech krymských Tatarů po návratu na Krym. Kateryna Kalytko podává ve svých povídkách Země ztracených (2017) metaforický obraz krymské identity.

Medializace krymskotatarského tématu rovněž přispívá k rozvoji beletristiky samotných krymských Tatarů. V roce 2016 byl v Kyjevě otevřen Krymský dům, který veřejnosti představuje zvyky a život tohoto etnika: bylo zavedeno zpravodajství z Krymu (SOS Krym), vzniklo krymskotatarské vysílání Hajat (Život) atd. Zároveň tím byl podnícen také literární zájem o krymskotatarskou literaturu.

Jak jsme již naznačili, ukrajinská literatura o krymských Tatarech tematizuje podobné aspekty jako ty, které jsou velmi důležité i pro samotné Ukrajince: období nezávislosti, kulturní obrození, deportací a návrat na poloostrov, anexi v roce 2014 a v neposlední řadě hledání vlastní identity, která se pokouší o konfrontaci „vlastního“ (tedy ukrajinského) s „cizím“ světem. „Boj o Krym“, který v současné době probíhá v abstraktní rovině v kulturním procesu sebeidentifikace dnešní Ukrajiny, může být mimo jiné chápán jako zkušební kámen modernizace poměrů na Ukrajině i uvnitř krymskotatarské menšiny.

Povídkový cyklus o Krymu Mychajla Kocjubynského

Součástí ukrajinské literatury je také rozsáhlý korpus textů, který se zabývá osmanskou-ukrajinským, resp. tatarsko-ukrajinským pohraničím, zdejšími vztahy a příp. konflikty. Relativně velkou část tohoto korpusu představují dумы, lyrický žánr ukrajinského folkloru připomínající balady, který byl typický pro 17. až 19. století. Od období romantismu byly „dумы“ také oblíbeným žánrem umělecké literatury, nejznámější z nich pocházejí od ukrajinského národního básníka Tarase Ševčenka. „Dумы“ s tatarsko-ukrajinskými tématy jsou od 17. století součástí komunikativní a později od 19. století i kulturní ukrajinské paměti jako prvky opakované remediac; součástí remediac krymskotatarských sémantik v ukrajinském kulturním kánonu je také zfilmování krymského cyklu Tatarský triptych (2004) od Mychajla Kocjubynského v krymskotatarské a ukrajinské koprodukcí.

Ukrajinský spisovatel Mychajlo Kocjubynskij (1864–1913) pracoval v letech 1892–1896 v Moldávii a na Krymu v rámci organizované likvidace škůdců zemědělských plodin. Zážitky a setkání z těchto míst ho inspirovaly k napsání

několika próz, které jsou také označovány jako Moldavský a Krymský cyklus. Ke Krymskému cyklu patří čtyři rozsáhlé prózy, z nichž tři odrážejí situaci krymských Tatarů a jejich kulturu (V okovech démona, 1899, *Na skalnatém pobřeží*, 1902, Pod minarety, 1904). Společným jmenovatelem krymskotatarských próz Kocjubynského jsou sociokulturní konstelace v krymskotatarské vesnici a ve městě Bachčisaraj, kulturním a politickém centru krymských Tatarů. Povídky tematizují osobní i kolektivní rovinu přeměny a modernizace krymskotatarské kultury a také provázanost s ruskou imperiální společností.

Povídka *Na skalnatém pobřeží* patří k nejvýraznějším textům modernistické ukrajinské prózy a ze stylistického hlediska je součástí evropského impresionismu. Její děj pojednává o zakázané lásce mezi nuceně provdanou mladou tatarskou ženou a cizincem (Turkem), který ztroskotá na moři u tatarské vesnice. Zakázaná láska je metaforou sociálního protestu proti ustrnulé, tradicionalistické a do sebe uzavřené vesnické společnosti a zároveň útěkem z těchto tísnivých poměrů bez jakékoli perspektivy, za který však oba hrdinové zaplatí životem.

Povídka V okovech démona je vyprávěna z pohledu tatarské dívky, která vnímá změny v tradiční patriarchální společnosti: Na jedné straně je to svět otců, poutníků do Mekky (*hádždží*) a církevních hodnostářů (např. *mulláhové*), kteří považují jakékoli změny ve svém společenství za úpadek a morální rozklad. Na vině jsou podle nich „nevěřící“, proti nimž je třeba se vymezit.

Na druhé straně vnímá především mladá generace, včetně hlavní hrdinky, tatarské dívky Emene, kontakt s ruskou imperiální kulturou a životním stylem jako možnost zlepšení vlastní materiální, ale i duchovní situace: „Alláhu, Alláhu, pomyslela si Emene, jsi spravedlivý, ale proč se daří nevěřícím ženám lépe než pravověrným? Dívce v hlavě vířily hříšné myšlenky. A přitom byl bajrám, Svátek obětí! Dívka se zlobila, že přišel pokušitel, našeptal jí neslušné myšlenky a přivedl její krev do varu.“

Kocjubynskij zde znázorňuje asymetrickou situaci kontaktu mezi krymskými Tatarý a ostatním, převážně křesťanským obyvatelstvem na Krymu. Tato kontaktní situace se promítá v sociokulturních podmínkách krymských Tatarů dvojím způsobem: navenek je zobrazena v koloniálních podmínkách života krymských Tatarů v carském Rusku, uvnitř představuje nové výzvy pro patriarchální sociální systém krymských Tatarů, který se opírá o tradiční, resp. konzervativní islám.

Výrazem kritiky tradicionalistického lpění na sociokulturní situaci krymských Tatarů v carském Rusku byl především džadidismus (*jadidism*), samostatné, avšak nejednotné muslimské národní reformní hnutí. Tento reformní proud a jím inspirovaná mladá generace intelektuálů i napětí mezi starší a mladší generací se programově odráží v rozsáhlé povídce Pod minarety. Příběh se odehrává v Bachčisaraji a jeho hlavní postavou je mladý krymskotatarský spisovatel a budoucí učitel Rustem, který se odvážil odporovat svému otci, mulláhovi. Generační konflikt se neodvíjí pouze v rodinném prostředí, jak je tomu například v povídce V okovech démona, ale také v kolektivní a kulturní rovině, protože mulláh je zároveň islámským učencem. Po roztržce s otcem pracuje Rustem jako pomocná síla v kavárně, kde příležitostně baví přátele a známé svými literárními improvizacemi ironizujícími staromódní praktiky islámu. Vše nakonec vyvrcholí provokativním divadelním představením, které představuje nejen tradicionalistické a překonané

Ivan Ajvazovskij: Ruská černošská
flotila v Sevastopolu, 1846
(Wikimedia Commons, public domain)

praktiky omezující moderní způsob života, ale se zřetelnými narážkami na místní hodnotáře ironizuje i korupci, zastaralé vzdělávání a sociální otázky včetně postavení ženy. To vše samozřejmě vyprovokuje skandál, který mimo jiné vede k tomu, že Rustem z důvodu „revolučního pobuřování“ nedostane učitelské místo.

Skutečnost, že krymskotatarské reformní a národní hnutí v carském Rusku reflektuje v literatuře ukrajinský autor Mychajlo Kocjubynskij, můžeme chápat také v kontextu ukrajinské a ruské literatury a jejich národně osvětových tendencí ve druhé polovině 19. století. Snahy džadidismu počátku 20. století o reformy vzdělání, jazyka i o evropeizaci výrazně připomínají paralelní debaty a aktivity v ukrajinských kruzích. S nadsázkou by se dalo říct, že tento text se svým sociálně-kritickým tematickým nábojem, konstelacemi i konflikty by se mohl odehrávat i kdekoli v ukrajinské provincii, resp. by se dal přenést i na ukrajinské poměry v carském Rusku druhé poloviny 19. století obecně. Krymskotatarská tematika tím ovšem nemá být redukována pouze na zástupné téma vlastních ukrajinských problémů; už jen proto, že právě tento meziregionální aspekt a intelektuální medializace krymských povídek Kocjubynského nabízejí možnost napojení na další kulturně a literárně vědecké otázky týkající se literárních inscenací a konceptualizace Krymu jako mnohvrstevnatého historického, sociálního a kulturního prostoru.

Krym jako literární topos

Literární obraz Krymu – od orientalismu až po lázeňský kult

Než se budeme věnovat literárním motivům a tématům spojeným s Krymem, musíme nejprve krátce zmínit kontext tzv. maritimních kultur. Ve srovnání s jinými národy má v ruské kultuře prvek vody (ve formě moře) téměř výhradně imperiální nebo geopolitický charakter. Obvyklá jsou i srovnání ruských řek s ruským charakterem. Na nepřítomnost moře v ruské kultuře upozornil už známý ruský emigrant a nositel Nobelovy ceny Josif Brodský (1940–1996). Ve své studii o ruských kulturních sémantikách černomořského prostoru na to poukazuje také Franziska Thun-Hohensteinová, která pracovala s Brodského esejem *Útěk z Byzance* (*Flight from Byzantium* 1985). V něm je Černé moře tematizováno především jako úniková cesta ze Sovětského svazu (Thun-Hohenstein 2012, 89–96).

Ruské vnímání černomořského prostoru je v geopolitickém smyslu výrazně ovlivněno kolonizací Krymu. V první řadě je třeba připomenout tzv. řecký projekt Kateřiny II., jehož dílčí etapou bylo získání Krymu. Dobyť Konstantinopole pod vládou velkoknížete Konstantina zůstalo jen snem, Krym však v ruském povědomí zakotvil jako důležitý strategický bod a bezmála jako vrchol celého nezdařeného projektu. Do Krymu se promítla i ruská touha po antické kultuře a po spojení Ruska s antickou tradicí. Právě tento literární topos tvoří v ruské literatuře celou vrstvu, která spolu propojuje sever a jih (v současnosti např. Alexander Kušner, *1936). Dle Thun-Hohensteinové však nelze vnímat černomořský prostor jako tranzitorní: tato dimenze je dle ní pouhou imaginací ruské moderny, k níž kromě Brodského přispěl i Osip Mandelštam (1891–1938). Právě Mandelštamova krymská poetika a poetika moře představuje zajímavou kapitolu literárních dějin Krymu. Výrazně se odlišuje od tradičního pojetí ruské kultury a jejího lpění na půdě. Rovněž existenciální témata, jako je strach, vyhnání nebo politické pronásledování, nespojuje Mandelštam přímo

s ruským (a ani přímo se svým vlastním) osudem, ale sahá po obecnějších kulturních a intertextových předlohách. Zmíníme i jeho báseň *Staryj Krym* (1933), v níž tematizuje poloostrov po katastrofálních následcích hladomoru, který byl za Stalina využíván proti Ukrajincům jako prostředek vyhlazovací politiky.

Krym byl ve své původní funkci interkulturní a transkulturní křižovatky zobrazován jen zřídka, mnohem častěji se s ním v literatuře setkáváme jako s „ostrovem“, který jako by vypadl z prostoru a času. V zásadě můžeme mluvit o několika hlavních tendencích v zobrazování Krymu. První a nejdůležitější je romantická literarizace Orientu, která je založena na „exotickém“ námětu Krymu jako místa setkávání „civilizace“ a „divoké přírody“. Exotika Krymu v sobě spojuje antickou Tauridu, místo na okraji civilizace, a orientální svět pohádek. Tato exotika však byla postupně „rusifikována“, jak konstatuje Kerstin Jobstová. Znamé literární obrazy Krymu pocházejí od Alexandra Puškina, který popisuje ve své poemě *Bachčisarajská fontána* (1824) střet ohnivě orientální lásky a křesťanské ctivosti na pozadí romantické kulisy východu. Jeho poema však vychází i z tehdejší záliby v orientálních tématech. Také polský básník Adam Mickiewicz byl okouzlen krásou Krymu, kterou zachytil ve svých *Sonetech krymských* (1826). Využívá přitom podobných motivů jako Puškin. Vztah ruských básníků ke Krymu připomíná vztah ke Kavkazu, který hraje podobnou roli v ruské koloniální politice i literatuře.

Krym byl v 19., a především ve 20. století – podobně jako Sibiř – studnicí literárních popisů přírody (Ivan Bunin nebo Konstantin Paustovský). Tato tradice byla ovlivněna především pozdním romantismem, literárním impresionismem nebo tzv. sovětským romantismem. Zvláštní postavení v zobrazování Krymu mají básně i eseje Maxmiliána Vološina, které se zabývají nejen přírodou, ale také mentální archeologií a historickou pamětí Krymu.

Dalším způsobem literárního zobrazení Krymu je poloostrov jako místo soukromých utopí a jako země zaslíbená. Vytouženého štěstí však literární postavy nedojdou (ať už Čičikov v Gogolových *Mrtvých duších*, nebo hlavní postava a vypravěč novely *Něžná* od Dostojevského) – v obou případech se sen neuskuteční, vize šťastného a požehnaného života na Krymu zůstává nedosažitelná, na pozadí tragické dynamiky dalších událostí se propast mezi Krymem jako rajským místem a krutou realitou ukazuje obzvláště zřetelně. Krym však není jen místem utopie, ale také antiutopie či tzv. alternativních dějin Ruska: zde máme na mysli román Vasilije Aksjonova *Ostrov Krym* (vyšel r. 1981 v USA), který ve formě thrilleru zobrazuje snahu Sovětského svazu i proruských kruhů samostatného a nezávislého „kapitalistického“ Krymu o jejich opětovné spojení. Román se uzavírá triumfálním vítězstvím sovětské brutality a násilí a koncem utopie o Krymu jako „lepšímu Rusku“.

Velmi často se Krym objevuje jako dějová kulisa nebo jako dovolenkové a lázeňské letovisko, které ztělesňuje zahálku a pohodu ruského a později sovětského člověka. Zároveň je jediným místem v ruské literatuře, kde je tematizována lázeňská kultura (na rozdíl např. od literatury německojazyčné, v níž hrají právě lázně daleko větší roli), počínaje známou Čechovovou novelou *Dáma s psičkem*, jejíž první část se odehrává na Krymu – zahálka a konvence jsou zde zobrazeny na příkladu lázeňského života, stejně jako nevydařený pokus uniknout společenskému tlaku a osobní nespokojenosti. Krymské pláže a dovolenkové hotely se staly stálým reperoárem literatury šedesátých až osmdesátých let minulého století (např. Jurij

Trifonov), objevují se ještě i v devadesátých letech 20. století, ale již nejsou místem štěstí, nýbrž existenciálního osamění (Život hmyzu od Viktora Pelevina nebo některé scény z temné antiutopie Vladimira Sorokina Led, kde jsou rekreanti na Krymu zobrazováni jako živé mrtvolky).

K textům, které si zaslouží zvláštní pozornost, patří prozaický cyklus Lva Tolstého *Sevastopolské povídky*, v němž je propojen historický pohled na Krymskou válku (1853–1856) s perspektivou personálního vypravěče-pozorovatele podávajícího svědectví o hrdinství obyčejných vojáků i obyvatel Sevastopolu. Sevastopolské texty jsou příkladem ruského patriotismu (Lauer 2000, 392) a součástí ruského národního až nacionalistického sevastopolského mýtu.

Interkulturní – ovšem přece melancholický – pohled na Krym přináší Ljudmila Ulická ve svém románu *Médea a její děti* (1996). Někdejší rozmanitost a bohatství přírody, a především kultur a národů se stále zmenšuje; Médea, poslední Řekyně, přijímá jazyku už nikdo nerozumí, je spojnicí mezi minulostí a současností, živou pamětí interetnicity Krymu, představované její rodinou. V románu jsou poprvé v ruské literatuře pozitivně zmiňováni krymští Tataři a jejich nelehký osud v Sovětském svazu. Krym je zde zobrazen jako alternativní mnohonárodnostní prostor ruské kultury.

Zkušenost „ostrova“ v ruské literatuře. Krym mezi prostorem a časem

Krym není vždy chápán jen jako čistě geografický útvar, ale také (a nejen v ruské literatuře) jako místo, které promlouvá svým vlastním jazykem. Poloostrov se tak v literatuře často stává jakýmsi hybridním hraničním místem mezi mořem a pevninou a místem mezní zkušenosti. V ruské literatuře 20. století je Krym vnímán jako ostrov i ráj, ale rovněž jako peklo, jako periférie Ruska, jeho daleká a poslední výspa nebo jako samotná hranice uzavírající neprodyšně světy Ruska.

Krym jako ostrov nebo ráj, jako mytologické místo prostoupené pamětí, se objevuje v jednom ze zakladatelských textů moderní reflexe Krymu, v Čechovově povídce *Dáma s psíčkem*, odehrávající se na pozadí nudné, maloměstské společnosti na Jaltě. K těmto textům, které se zabývají vztahem místa a paměti, můžeme přiřadit i románový cyklus *Román o životě* Konstantina Paustovského, některé básně a prózy O. Mandelštama (*Feodosija*) či Josifa Brodského (*Zimní večer na Jaltě*), ale také Nabokovo *Jaro ve Fialtě*, text, který nejen vědomě pracuje s *Dámou s psíčkem*, ale rovněž s celou mytologií Krymu jako s místem prostoupeným pamětí.

Mezi další zakladatelské pretexty moderní reflexe Krymu, tentokrát jako místa, kde se ráj může změnit v peklo, anebo jako pekla coby vytěsněného místa ráje, ve kterém nelze beztrestně pobývat, aniž bychom ostrov skutečně zakusili, patří např. Čechovův *Černý mnich*. A takovými jsou rovněž romány Alexandra Grina *Lesklý svět*, *Cesta nikam*, Šmeljovovo *Slunce mrtvých* anebo Linie vraha Sergeje-Cenského.

Třetí typ textů, u kterých hraje ústřední roli Krym jako hraniční (tranzitorní) území, přes které se z Ruska „utíká“, představují např. *Večery s Claire Gaito* Gazdanova, drama *Útěk* Michaila Bulgakova anebo již zmíněná povídka Nabokova *Jaro ve Fialtě*. V posledním jmenovaném textu se však krymská hranice neprodyšně uzavírající Rusko mění v neprostupnou hranici samotného času, který zanechává svět Nabokovova Ruska nenávratně zmizet v minulosti. Tak se znovu dostáváme

k otázce vztahu místa a paměti a obloukem se vracíme k takovému typu „krymského textu“, v němž je Krym vnímán jako mytologický ostrov, tentokrát nezasazený v prostoru, ale v čase.

Cestování po Krymu

Krym v básnických cestovních cyklech 19. a 20. století: Alexej Tolstoj, Josef Svatopluk Machar a Margarita Aligerová

Jak víme, existuje množství cestovních textů, které popisují poloostrov a zkušenosti s ním. Specifický žánr zde představují umělecké cestopisy, a to především tzv. básnický cestovní cyklus. Pod tímto pojmem chápeme záměrně spojený soubor básní, v nichž jsou tematizovány různorodé dojmy z různých etap jedné nebo více cest. Cestovní cyklus může volně spojovat témata, která jsou lyrickému subjektu blízká i vzdálená. Jako speciální typ cestovních cyklů můžeme uvést italskou cestu, cestu do Recka, cestu do Afriky, dále téma cesty do blízkého okolí, například na venkov (jako protiklad města), nebo – což je typické především pro ruské básníky – cestu na Krym nebo na Kavkaz.

Obraz Krymu 19. a 20. století podléhá různým vlivům a aspektům. Na některé zvláštnosti, změny a různorodý vývoj zde poukážeme na příkladu tří cyklických celků. Konkrétně se jedná o tyto básnické cestovní cykly ruské a české literatury uvedeného období: *Krymskije očerki* (1859/1867) Alexeje Tolstého, Macharův *Výlet na Krym* (1900) a *Krymskije stichi* (1952) Margarity Josifovny Aligerové.

Hrabě Alexej Konstantinovič Tolstoj (1817–1875) byl ruský prozaik, dramatik a básník. V sekundární literatuře je označován za osvíceného vysokého šlechtice a postromantika; on sám se označoval za zástupce „l'artpourl'artismu“. Básně cestovního cyklu *Krymskije očerki* (Krymské črty; 14 básní) vznikaly v letech 1856 až 1858 pod dojmem cesty po Krymu, kterou podnikl Tolstoj se svou pozdější ženou Sofií Millerovou. Básně jsou inspirovány jižní krajinou a zpracovávají převážně dojmy z cest nebo ji využívají jako impuls k různým úvahám (např. stopy krymské války). Cyklus koncepčně vyjadřuje filozoficko-estetický postoj pozdního romantismu typický pro Tolstého. Jeho předlohou bylo mnoho textů západoevropského a ruského romantismu (H. Heine, M. Lermontov a F. Ťuťčev). Kromě toho cyklus navazuje v ruské literatuře na tradici, která vychází ze *Sonetů krymských* Adama Mickiewicze.

Josef Svatopluk Machar (1864–1942) byl český básník, prozaik, fejetonista, politik a novinář. Jeho estetický postoj můžeme zasadit do přelomu realismu a moderny, je autorem známého *Manifestu české moderny* (1895). Machar patřil k přátelům T. G. Masaryka, kterého se však ve dvacátých letech zřekl. Básnická sbírka *Výlet na Krym* (53 básní) vychází z cesty, kterou proruský laděný básník podnikl na poloostrov Krym koncem léta roku 1897. Text se skládá převážně z řady dojmů z cest a úvah. Také v popisech přírody se jazykové prostředky Macharovy tvorby staví proti překonanému patosu romantické tradice. Na pozadí textu můžeme vytušit dozvuky domácích událostí v neklidné Praze devadesátých let 19. století.

Margarita Josifovna Aligerová (1915–1992) byla ruská sovětská spisovatelka, esejistka, překladatelka, novinářka a válečná dopisovatelka. Ústřední myšlenkou její tvorby je heroismus a optimismus sovětského člověka, tedy nadšenci pětiletěk,

Výlet na Krym, 1908, 2. vyd., Praha, nakl. Fr. Šimáčka

ruské matky nebo vojáci druhé světové války, případně dělníci na domácí frontě. V roce 1942 napsala poemu *Zoja*, která byla vyznamenána Stalinovou cenou druhého stupně (1943). Margarita Aligerová byla spoluvydavatelkou almanachu *Literární Moskva* (1956), nejdůležitějšího literárního dokumentu období „tání“, jehož vydávání však bylo po stranické kritice zastaveno.

Historie vzniku cyklu *Krymskije stichi* (Krymské verše; 5 básní) dosud nebyla zcela objasněna. Je však jasné, že básně nepocházejí z jediné autorčiny cesty. Na základě počátečního věnování „Pamjati P. A. Pavlenko“ můžeme vycházet z toho, že cyklus Aligerová sestavila sama a že tedy nebyl vytvořen redakcí časopisu *Znamja*, ve kterém v roce 1952 vyšel. Jedná se proto o autorský, a nikoli redaktorský cyklus. Metatextový prvek věnování odkazuje také na to, že text zpracovává skutečné zážitky a zkušenosti autorky a není výtvořem její fantazie. Věnování „P. A. Pavlenko“ se vztahuje pravděpodobně k sovětskému spisovateli a nositeli Stalinovy ceny Petru A. Pavlenkovi (1899–1951) a jeho románu *Šťestí* (1947). Zde je hlavní postavou válečný invalida, který se podílí na obnově Krymu po druhé světové válce a získá přitom osobní podporu Stalina.

Na základě tohoto malého výběru textů je možné získat obecný přehled o žánru básnických cestovních cyklů od období romantismu přes modernu až po socialistický realismus. Vybrané texty jsou založeny na dvou rozdílných cyklických modelech posloupnosti a uspořádání jednotlivých prvků: u Tolstého a Machara můžeme hovořit o přísných, příp. syntagmatických cyklech, u Aligerové o volném, resp. paradigmatickém cyklu.

Mediální válka o Krym

#krymnash

Internetové memy a „válka o Krym na internetu“

Ruské anexi Krymu v roce 2014 předcházel dlouholetý konflikt, který se z části výrazně projevil i na internetu. Pro tento druh konfliktu formulovaly Ellen Ruttenová a Vera Zverevová koncepci *web wars* – „válek na internetu“ (Rutten/Zvereva 2014, 1). „Války na internetu“ jsou úzce spojeny s kulturní pamětí, resp. s její instrumentalizací k vlastním účelům. Velmi oblíbenou projekční plochou je tak pro obě strany ukrajinského konfliktu například postava Stěpana Bandery (srov. Fredheim et al. 2014).

To, co začíná jako „válka na internetu“, může vést v „reálném životě“ k vojenskému střetu, který je neustále mediálně komentován na internetu. Toto mediální zprostředkování není nikdy neutrální, ale vždy jej musíme chápat jako samostatného aktéra, jak to dokazuje známá fotografie pořízená roku 1855 v krymské válce Rogerem Fentonem. Jeho snímek *Valley of the Shadow of Death* byl retušován, aby vypadal ještě dramatičtější.

Podobné postupy můžeme pozorovat na síti i dnes. Fotky a videa, které se „virálně šíří“, určují současnou podobu internetové kultury. Důležitou součástí takových „válečných“ online diskurzů proto byly a jsou fotografie a videa, které jsou kopírovány, transformovány a šířeny v podobě tzv. „memů“ (Shifman 2013). Pod hashtagem #krymnash tak v sociálních médiích a na mikroblozích probíhá úporný boj o to, kdo bude mít v diskurzu o Krymu tzv. „navrch“. Pro tuto „válku na internetu“ jsou charakteristické historické mýty a sovětská propaganda, ale také náhodné procesy, jak ukazuje případ Natalie Poklonské: v březnu roku 2014 se tato právnička jmenovaná vrchní státní zástupkyní na Krymu stala díky japonskému anime fóru internetovou celebritou, čehož následně využila ruská strana k propagandistickým účelům.

Obr. 5: „Chci domů“ – ikonická silueta Krymu jako personifikace volání po ochraně (URL: https://ukr.media/static/ba/aimg/2/4/7/247595_1.jpg)

„No a co! Hlavně, že Krym patří nám!“ – ruská infrastruktura v dezolátním stavu jako parodie příslibu hospodářského rozkvětu Krymu (URL: http://yalta.tv/images/joomgallery/originals/_/921_20170423_1516074893.jpg)

V roce 2011, ještě před krizí na Krymu, analyzovala „válku na internetu“ kolem Krymu Maria Pasholok. Především popsala kreativní vizuální transformaci, které je vystaven – hlavně geografický – obraz Krymu (Pasholok 2014, 180). Dnes se už kreativita na internetu v geografických obrazech neprojevuje; maximálně jsou obrysy poloostrova využívány podobně jako logo. Podstatně dominantnější jsou komerční zájmy ve smyslu patriotické prosumpce (srov. Strukov et al. 2016): Turisté mohou na plážích Krymu performativně vyjádřit ruský vlastnický nárok sandály „Krym náš“, zapíjet ruskou anexi „krymským koňakem“ a vyjádřit své politické názory odpovídajícími tričky. Tato patriotická komerce hraje do not státní propagandě. Proti tomuto vývoji působí subverzivní memy vycházející z kreativity běžných uživatelů a podřívající oficiální narativ ruského Krymu. Nesplněný příslib Ruska obyvatelům Krymu, že pod ruskou vládou bude poloostrov „vzkvétat“, v populárních memech zesměšňují obrazy venkovské infrastruktury v dezolátním stavu. A pod nimi se skví nápis: „Hlavně, že Krym patří nám!“ Posledním aspektem, na který musíme upozornit, jsou genderové role: Rusko, resp. také Ukrajina jsou v ruštině ženského rodu, Krym je rodu mužského; proto není pro oficiální ruskou propagandu snadné zobrazení personifikovaného Krymu jako subjektu, který potřebuje ochranu. Východiskem z tohoto dilematu je na jedné straně zobrazení Krymu jako malého chlapce, na druhé straně je možná právě proto pro oficiální ikonografii tak přitažlivé duo Vladimir Putin (Rusko) – Natálie Poklonská (Krym), protože takto se „přirozený“ genderový vztah znovu vyrovnává: muž ochraňuje ženu. Právě podrobnější výzkum tohoto genderového vztahu slibuje do budoucna zajímavé výsledky.

Zóna odcizení

Diskurz o Krymu na dnešní Ukrajině

Po okupaci Krymu a začátku války v Donbasu se diskurz o Krymu stal katalyzátorem nového problematického (sebe)určení Ukrajiny. Důležitým prostorem tohoto

hledání identity se stalo (masové) umění. Snad nejvýznamnější roli přitom hraje fenomén odcizení, jenž dokáže populární umění využít v jeho mnohovýznamovosti, v jeho frazeologickém potenciálu (klišé) či v jeho intertextovém náboji. Na příkladu intermediálních dvojjazyčných projektů kyjevského spisovatele, televizního moderátora, herce a zpěváka Antina Mucharského (*1968) ukazujeme, jak lze dramaticky ztvárnit typické obavy i naděje, traumata i komplexy rodící se ukrajinské identity.

Umění pro adaptaci tohoto fenoménu využívá dosavadní, v ruské i ukrajinské společnosti pevně ukotvené kategorie striktního protikladu „vlastního“ a „cizího“ a otevírá je novému pohledu: ukazuje, že ani jedna z těchto kategorií nemusí být pevně daná a že mezi nimi mohou existovat přechodné stavy („polovlastnictví“, „polopříslušnost“ atp.). Vlastnictví (v našem případě Krym) tedy může být „méně cizí“ a „více vlastní“. Tento ambivalentní sémantický potenciál byl mnohokrát terminologizován, a to v různých vědeckých oborech (právo, sociologie, psychologie, lékařství, literární věda). Po roce 2013 se ukázalo, že interdisciplinární implikace odcizení jsou produktivní právě pro problematizaci diskuze o Krymu.

Události na Krymu dramaticky podpořily ty umělecké obrazy odcizení, které na Ukrajině převládaly už před rokem 2013 (především topika „dvou“ Ukrajín). Z velké části jsou obrazy odcizení s geopolitickým a kulturně-filozofickým nábojem pojednány sebekriticky. V tomto duchu se nese video Antina Mucharského s názvem *Katja Vatnica* („vatnik“ je internetový mem označující sympatizanty s radikálními nacionalistickými proruskými pozicemi). V tomto dvojjazyčném (rusko-ukrajinském) videu je tematizován problém Ukrajinců identifikujících se s ruským nacionalismem.

Putin a Poklonská
v „tradičních“ modelových
rolích
(URL: <http://i0.kym-cdn.com/photos/images/original/000/737/448/9d7.jpg>)

Výstup syntetizuje vizuální prvky popového klipu, loutkového divadla a osvětového plakátu a je sestaven z citátů klasické ruské literatury, sovětských písní a štvavých propagandistických výmyslů ruských masmédií.

Literatura

Christa Ebert: *Literatur in Osteuropa*. Berlin 2010; Rolf Fredheim, Gernot Howanitz, Mykola Makhortkyh: Scraping the Monumental: Stepan Bandera through the Lens of Quantitative Memory Studies. In: *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media* No 12, 2014, s. 25–53. http://www.digitalicons.org/wp-content/uploads/issue12/files/2014/11/DI12_2_Fredheim.pdf (31. 8. 2017); Stefan Germer: Retrovision. Die rückblickende Erfindung der Nationen durch die Kunst. In: Monika Flacke (Hg.): *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*. Berlin 1998, s. 33–52; Matthias Guttke: Wem gehört die Krim? Putins Rechtfertigung der Krim-Annexion. In: *Zeitschrift für Slawistik* 60 (2015), 2, s. 312–327; Kerstin S. Jobst: *Die Perle des Imperiums. Der russische Krim-Diskurs im Zarenreich*. Konstanz 2007; Kerstin S. Jobst: Chersones. In: Joachim Bahlcke, Stefan Rohdewald, Thomas Wunsch (Hg.): *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*. Akademie Verlag 2013, s. 3–12; Reinhard Lauer: *Geschichte der russischen Literatur. Von 1700 bis zur Gegenwart*. München 2000. 2., präparac. vydání 2009; Maria Pasholok: Between Runet and Ukrnet: Mapping the Crimean web war. In: Ellen Rutten, Julie Fedor, Vera Zvereva (Eds.): *Memory, Conflict and New Media: Web wars in post-socialist states*. London 2014, s. 174–181; Ellen Rutten, Vera Zvereva: „Introduction: old conflicts, new media: post-socialist digital memories“. In: Ellen Rutten, Julie Fedor, Vera Zvereva (Eds.): *Memory, Conflict and New Media: Web wars in post-socialist states*. London 2014, s. 1–18; David Satter: *Čím méně víte, tím lépe spíte. Ruská cesta k teroru a diktatuře za Jelcina a Putina*. Praha 2017. Z angličtiny přeložil Jan Petříček; Limor Shifman: *Memes in Digital Culture*. Cambridge 2013; Vlad Strukov (et al.): Patriotic (Non) Consumption: Food, Fashion and Media. An Introduction. In: *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media* No 16 (2016), s. 1–7. Online: http://www.digitalicons.org/wp-content/uploads/2017/05/DI16_1_Introduction.pdf (31. 8. 2017); William Taubman: *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Praha 2005. Z angličtiny přeložil Milan Dvořák; Franziska Thun-Hohenstein: ‚Wo es ganz plötzlich abbricht: Rußland / Über dem schwarzen dumpfen Meer‘. Russische kulturelle Semantiken des Schwarzmeerraumes. In: Andreas Pflitsch, Esther Kilchmann, Franziska Thun-Hohenstein (Hgg.): *Topographien pluraler Kulturen*. Berlin 2012, s. 75–96; Wolfgang Weber: Historiographie und Mythographie. Oder: Wie kann und soll der Historiker mit Mythen umgehen? In: Anette Völker-Rasor, Wolfgang Schmale (Hgg.): *MythenMächte. Mythen als Argument*. Berlin 1998, s. 65–97; Maxmilian Vološin: Kultura, iskusstvo, pamjatniki Kryma [1925]. In: Maxmilian Vološin: *Koktebel'skie berega. Poezija, risunki, akvareli, statji*. Simferopol 1990, s. 212–219.

Oddělení slavistické lingvistiky a lexikografie zkoumá slovanské jazyky z hlediska lexikografie, neologie, syntaxe a sémantiky. Již před několika lety byla odborné veřejnosti zpřístupněna elektronická Rusko-česká slovníková databáze. Vzniká také Slovinsko-česká lexikální databáze. Unikátním projektem je výzkum a digitalizace jihokarpatských nářečí, zohledňující i dosud neprozkoumaný a nepracovaný archiv prof. Ivana A. Paňkevyče (1887–1958), který vznikl v Praze ve dvacátých letech 20. století. Kromě spolupráce s Ústavem formální a aplikované lingvistiky na slovníku Vallex se rozvinul výzkum slovní zásoby lužické srbštiny.

Oddělení slovanských literatur v současné době vychází především z pozic interkulturní slavistiky a germanistiky. Ústředním médiem je časopis *Germano-slavica*. Od roku 2007 se pozornost zaměřuje na systematický výzkum určitých fenoménů z prostředí evropských literatur: ve spolupráci s německými, rakouskými a švédskými kolegy se například uskutečnily projekty *Kultury a literatury mezi Východem a Západem* (2009), projekt věnovaný Peteru Härtlingovi (2012), projekt *Theatralität in Literatur, Kunst und Kultur* (2014) nebo v poslední době *Literatur und menschliches Wissen / Literatura a lidské vědění* (2018). Nejnovějším projektem je pak kulturněvědný výzkum Krymu.

Zaměstnanci tohoto oddělení se zabývají současnou ruskou a polskou literaturou; část výzkumu se věnuje dějinám české a slovanské literárněvědné slavistiky meziválečného období. Slovanský ústav je vedle Slovanské knihovny při Národní knihovně v Praze jedinou výzkumnou institucí v České republice, která se specializuje na vědecký výzkum ruské emigrace v meziválečném Československu. Vzniká zde také ruská a česká verze lexikonu ruské meziválečné emigrace, který bude zahrnovat široké spektrum emigrace z Ruska. Zvláštní pozornost tohoto výzkumného odvětví je věnována příspěvku ruské emigrace vědě a umění v Československé republice. Zde bylo prozkoumáno celoživotní vědecké dílo prof. Nikolaje L. Okuněva (1886–1949) a také ruské výtvarné umění v českých galeriích.

Projekt Krym – historické, literární a kulturní reflexe je realizován společně s Vídeňskou univerzitou (prof. Dr. Kerstin Susanne Jobstová, Ústav východoevropských dějin). Tým tohoto projektu se skládá z interních a externích členů, kteří se specializují na problematiku Krymu. Členové týmu pocházejí z České republiky, Německa, Rakouska, Švýcarska, Izraele, Ruska a Ukrajiny. Cílem projektu je dále rozvíjet vědecký diskurs o Krymu a zároveň tuto problematiku zpřístupnit českému publiku. Plánujeme vydání dvou monografií: jedné v němčině, která by měla obsahovat nejnovější výzkumné závěry, a jedné v češtině, která by měla shrnovat historické pozadí a dosavadní stav výzkumu.

Projekt je součástí akademického programu Strategie AV21 – Evropa a Stát: mezi civilizací a barbarstvím, z něž získává finanční podporu.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Jaroslav Šebek: **Kardinál Tomášek za normalizace**

Jaroslav Pánek: **Český časopis historický**

Jaroslav Pánek: **Josef Janáček**

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Helena Ulbrechtová, Siegfried Ulbrecht, Kerstin Susanne Jobst (eds.):

Die Halbinsel Krim in Geschichte, Literatur und Medien

Dalibor Dobiáš: **Rukopisy královédvorský a zelenohorský**

Stanislav Brouček: **Migrace a česká etnologie**

Edice Věda kolem nás | Výzvy a otázky

Krym v dějinách, literatuře a médiích | Helena Ulbrechtová, Siegfried Ulbrecht, Kerstin Susanne Jobstová (eds.)

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba Serifa. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2019. Ediční číslo 12670. Tisk **SERIFA**®, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academia.cz | www.eknihy.academia.cz